

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*

Институт за српски језик САНУ
Београд

АГЕНС У ПАСИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У савременом српском стандардном језику пасив као врста дијатезе исказује се на два начина: реченицама са трпним придјевом у саставу предиката и реченицама са елементом *се* као показатељом пасивне дијатезе. Мада је у пасивним реченицама агенс на семантичком плану обавезан актант, он на синтаксичком плану спада међу периферне чланове. Међутим, у неким ситуацијама постоји потреба да се агенс идентификује. У овој раду тежиште ће бити управо на томе да се покаже како се у савременом српском језику агенс у пасивним реченицама директно исказује и индиректно идентификује.

Кључне ријечи и изрази: савремени српски језик, пасивна реченица, дијатеза, актант, агенс.

Пасивне реченице су карактеристичне за савремени српски језик, за све његове функционалне стилове¹: већ је у нашој научној литератури уочено да је једна од специфичности савременог српског језика и „раст продуктивности пасивних структура, анонимизовање и имперсонализовање глаголских образовања и одговарајућих реченичних формација“ (Радовановић 2007: 245). Међутим, неки стилови се одликују њиховим већим присуством у односу на пресјек језичког стандарда. Зато је интересантно сагледавати карактер употреби ових конструкција у савременом српском стандардном језику на стилски разноврсном корпусу, на основу чега се

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ У овом раду функционалне стилове посматрам у складу с погледом Бранка Тошовића (Тошовић 2002).

може видјети и има ли и каквих посебности у том погледу: колико се функционални стилови разликују у вези с употребом пасивних конструкција. У овоме раду обратићу пажњу на једно питање: на стилски разноврсном корпусу описаћу како се у савременом српском језику пасивне реченице понашају у погледу агенса. Српски језик у том погледу има занимљиву ситуацију: агенс се на синтаксичком плану исказује јединицом која није често присутна у реченици. О томе ће у раду управо бити ријечи: како се синтаксички исказује агенс, зашто он није често присутан у реченици, како се он може препознати и кад није исказан за то резервисаним средством. Колико ми је познато, овоме питању у нашој новијој стручној литератури није посвећивано довољно пажње. Разумије се да треба на почетку рећи и шта се под агенсом подразумева.

Кад се говори о агенсу у пасивним реченицама, потребно је, макар у виду подсјећања, рећи какве су то пасивне реченице у српском језику. Одговор на то питање би био у најкраћем: пасивне реченице су оне реченице које су образоване у складу с режимом пасивне дијатезе. Ова дијатеза се директно супротставља активној дијатези. Дијатеза је однос између елемената семантичког и синтаксичког плана. За реченице образоване у складу с пасивном дијатезом је карактеристично да се у позицији субјекта налази именица која на семантичком плану представља пацијенс, да се у позицији субјекта никад не може наћи именица која на семантичком плану означава агенс. Уз то, пасивну дијатезу карактерише компонента динамичности. Прва два елемента дефиниције управо се тичу односа елемената семантичког и синтаксичког плана. Трећи елеменат – својство динамичности, који подразумева постојање процеса у ситуацији која се исказује предикатом у времену коме се та ситуација приписује, посебно је значајан кад је посриједи пасивна реченица с трпним придјевом у саставу предиката – због његове семантичко-синтаксичке комплексности – садржи глаголску и придјевску компоненту². Тај елеменат је важан критеријум за разликовање реченице с пасивном дијатезом од формално исте реченице с именским предикатом и, следствено томе, за бављење питањем агенса у пасивним реченицама. Из свега реченог јасно је да пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним глаголом у предикату; на ту обавезност се

² Компоненту динамичности увела је у дефиницију пасивне дијатезе Ксенија Милошевић (1972). Овакву трочлану дефиницију, каква је дата горе, дала је управо она у складу с теоријом пасивне дијатезе коју је седамдесетих година формулисала лењинградска школа.

овдје скреће пажња само ради подсјећања. У српском језику пасивна дијатеза исказује се на два начина – реченицама са трпним придјевом у предикату и реченицама без трпног придјева, а са елементом *се* који је показатељ да се ради о пасивној дијатези. Обје ове конструкције су хомонимичне, њима се не исказује само пасив. Хомонимија се разрешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се у препознавању оних поменутих елемената из дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открити доказе да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс. Наравно, сложени су путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, у једној и другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву, а и сâм сам о томе писао у више наврата (ТАНАСИЋ 1980; ТАНАСИЋ 2005а; ТАНАСИЋ 2005б)³.

И сад долази питање агенса у пасивним реченицама. Кад је по-сриједи пацијенс, у пасивним конструкцијама он је присутан или исказив. Међутим, код препознавања пасива ситуација се додатно компликује чињеницом да се у српском савременом језику агенс не исказује обавезно у реченици. А постојање пацијенса (као и средства или инструмента) указује на постојање агенса или каузатива (ПАДУЧЕВА 2004: 55). С обзиром на чињеницу да се појам агенса код нас још увијек различито схвата, потребно је рећи шта је за нас агенс, шта подразумевамо под тим појмом. Тек тада можемо говорити како се он исказује.

Ако погледамо ове парове реченица

1. Јелена је написала рад на вријеме – Рад је написан на вријеме;
2. Лопта је разбила прозор јуче – Прозор је разбијен јуче –

видимо да су на првом мјесту у оба пара реченице организоване према закону активне дијатезе, а на другом мјесту су реченице трансформисане према закону пасивне дијатезе. Нећемо описивати ове пасивне реченице како бисмо се у то увјерили, јер то овдје није компликовано. Међутим, ове двије реченице се међусобно разликују у

³ У овим мојим радовима се наводи литература релевантна за проблематику пасива у српском језику, посебно скрећем пажњу на радове Ксеније Милошевић кад је у питању проблем идентификација пасивне дијатезе у једној и другој конструкцији.

погледу ситуације са агенсом. Наравно, видимо да ни у једној реченици агенс није исказан. Али у другој реченици се он не би могао ни исказати јер га на семантичком плану не видимо као посебан актант у ситуацијама које описују реченице у том пару, активна и пасивна. У првој пасивној реченици агенс није исказан, али је исказив: Рад је написан на вријеме од (*сцџране*) *Јелене*. Код нас некако незапажено пролази чињеница да нема у свакој реченици са трпним придјевом агенса, што није само посебност тих реченица: нема га ни одговарајућа активна реченица. Све ово нам говори да се агенсом не сматра сваки онај појам од кога потиче вршење радње. Агенс је само појам који подразумејева живо, још прецизније – људско биће. У другом пару у реченици с трпним придјевом се не ради о томе, већ о другачијем покретачу процеса: каузатору. У литератури се дијатеза у оваквим реченицама и не сматра пасивном, већ посебним типом дијатезе. Ове двије врсте дијатезе су формално потпуно идентичне. Разлика је међу њима у томе што је код пасива покретач радње агенс, док код ових других може бити све друго само не агенс (в. ПАДУЧЕВА 2004: 30–79): ... лађа Аранђела Исаковича, што беше на путу, преко, к Турцима, *беше захваћена водом* и *йреврнуџа* (Црњански 1, 65). Ако би се и у другом пару реченица подразумевало постојање агенса, онда именица *лойџа* не би била каузатор, него средство, и у објема реченицама, активној и у оној с трпним придјевом, била би у форми инструментала: Дјечак је разбио прозор јуче *лойџом* – Прозор је разбијен јуче *лойџом* од стране дјечака.

Пасив као врсту дијатезе добро су дефинисали седамдесетих година руски лингвисти из лењинградске школе и одредили и однос између семантичких улога или актаната агенса и пацијенса, као и то шта може бити агенс у пасивној реченици. На достигнућима те школе заснивала је своја истраживања пасива код нас Ксенија Милошевић, као и други руски синтаксичари који су се бавили питањем глаголског рода. Тада установљено учење о пасиву као врсти дијатезе није ни данас изгубило своју актуелност⁴, и изван руске лингвистичке средине, рецимо у чешкој (види СКВАРСКА 2011).

У новије вријеме, од седамдесетих година прошлог вијека, лингвистика се и на Западу поново бави проблемом дефинисања агенса. Тако се по Џорџу Лејкофу узима као најбитније својство агенса при-

⁴ Види рад ХРАКОВСКИ 2000, у коме се даје осврт на то учење тридесет година касније, као и приступ пасивној дијатези у цитираној књизи ПАДУЧЕВА 2004.

марна одговорност за вршење радње (према Ивић 2000: 465), а Д. А. Круз сматра битним својством агенса улагање сопствене енергије (према Ивић 2000: 465). С овим је сагласно и мишљење И. Шлезингера, према коме се прототипичност агенса у потпуности досеже ако су дошле до изражаја сљедеће његове одлике: способност да оствари промјену једног стања у друго, као и да ту промјену узрокује и контролише (према Ивић 2000: 466). Дакле: улогу агенса може имати само човјек и његове асоцијације и институције. Сваки други вршилац радње, па и овај у наведеном другом пару примјера, не може се сматрати агенсом, што на свој начин у српском језику показује и језичка стварност – ова два изазивача не исказују се никад на исти начин у пасивној реченици.

Све речено нас је довело до питања исказивања агенса у пасивним реченицама у савременом српском језику. На основу онога како се описује језик медија, могло би се уз повећану продуктивност пасивних реченица очекивати и повећано исказивање агенса бар у њима. Анализа која слиједи рећи ће нам да ли је тако, односно како је.

Као што знамо, српски језик је током свог развоја, а давно – негдје крајем 15. вијека (Ивић 2005: 61), изгубио инструментал у функцији исказивања агенса. Одавно се у српском језику неће рећи и написати: Рад је написан *Јеленом* на вријеме, или Кошуља је извезена *њеном мајком*. Неки случајеви са инструменталом за живо у савременом српском језику навођени су као доказ да се овај падеж још јавља у тој функцији. Међутим, у таквим случајевима ипак није ријеч о агенсу, како се он данас дефинише. Може се рећи да је данас дискусија о томе завршена (в. ТАНАСИЋ 1993). У савременом српском језику у ову позицију долази конструкција *од + генитив*, или проширена *од сйране + генитив*⁵. Тврдња да се она не јавља често у пасивним конструкцијама стоји, али је дискутабилна оцјена која се може чути да је посриједи књишка конструкција. Ја бих такву њену фреквенцију повезивао са чињеницом да је глаголска валенција за агенс у пасивној реченици слаба. За савремени српски језик се може тврдити да је ова конструкција потпуно преузела функцију исказивања агенса у пасивним конструкцијама и да се проширила и на исказивање агенса уз девербативне именице: Али *дочек од стране домаћег турског света* није био ни бољи ни гори (Андрић, 96), о чему подробно пише и Ивана Антонић (2005). Уз

⁵ Понекад се помиње и конструкција *йо+локатив*, али она није карактеристична за савремени српски језик (в. Ивић 1951–1952: 190).

девербативне именице се, према мојим увидима, јавља много че-
шће шира, трочлана конструкција (ТАНАСИЋ 1996).

Дакле, данас синтаксичко средство којим се агенс у пасивним реченицама исказује експлицитно јесте конструкција *од (с)иране* + *генијив*. Сад ћемо навести неке примјере пасивних реченица у којима је агенс у овој форми исказан. Прије тога само – напомена да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у ре-
флексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (МИЛОШЕ-
ВИЋ 1972; СТАНОЛЧИЋ и ПОПОВИЋ 2005). Зато се овдје и налазе само примјери реченица са трпним придјевом у предикату.

[1]

1. Он наводи да *је* поштовање закона који регулише рад Агенције *верификовано од независних државних органа* ... (НИН 13. 5. 2010, 20).
2. Проблем у заштити корисника пред похлепом банака пр-
ви пут *је уочен и од НБС* на лето 2009 године... (НИН,
12. 5. 2011, 11).
3. Вучица *је* иначе *поруажена од Катаније* с 2 : 1 (П., 16. 5.
2011, 34).
4. Уписује се у Регистар привредних субјеката да *је* дана
15. 11. 2007. године *од стране тужилаца* ... *подношења* ту-
жба... (НИН, 23. 5. 2005, 23).
5. Први архијерејски сабор СПЦ који је водио патријарх
Иринеј *очекиван је од многих* (НИН, 13. 5. 2010, 39).
6. Није тајна да ће следећа мера владе бити усмерена на по-
лигамију ... а до сада *је била толерисана од власти* (НИН,
13. 5. 2010, 70).
7. Састав првог као и садашњег Одбора за припрему канди-
датуре за овај пројекат *именован је од исте те Скупшти-
не* (НИН, 12. 5. 2011, 58).
8. Пројекат Београд 2020 *инициран је од ЛДП-а* у Скупшти-
ни града Београда ... (НИН, 12. 5. 2011, 58).
9. У Приштини, Косовари сада виде разговоре као според-
ни догађај у којем *су њихови преговарачи искоришћени*
као статисти *од стране Брисела* како би се Србија пред-
ставила у што бољем издању... (НИН, 11. 8. 2011, 22).
10. Нико да каже ... да *је* та трибалска престоница *срушена*
од римских окупатора и да је на њеним темељима изгра-
ђен – Виминацијум (НИН, 8. 9. 2011, 80).

11. Америчка епидемија поремећаја је њокренуџа не само од стране фармацеутских компанија већ и непрофитних организација иза којих стоје велике финансије фармацеутских кућа (НИН, 21. 7. 2011, 38).
12. Исакович није намеравао да учини посету, која му је била њонуђена од стране госпоже Евдокије (Црњански 3, 189).
13. ... шта ће казати свет кад види да се кажњава најтежом казном један угледан првак само зато што је сматран француским пријатељем и што је лажно њишужен од Аустријанаца (Андрић, 209).
14. Излажући се да буде најаднуџи од узбуђене светине, фра Иво је допро до лекареве куће... (Андрић, 302).
15. И кад је њосџављен од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка на дужност у Милано био џримљен од генерала, који је желео да му лично даде упутства за његовог посланика ... (Андрић, 64).
16. Илустровао сам ту његову књигу и био жесџоко најаднуџи у београдској штампи од оних што су у престоници за време рата највише патили оних недеља када је нестало „кока-коле“ и млека (Капор, 373).
17. Сада је све то срушено у прах и пепео, и то од оних који за ту љубав нису били ни заслужни (Капор, 405).

Треба рећи да овакве експлицитне агентивне конструкције нису честе у пасивним реченицама у савременом српском језику; нешто су чешће у језику штампе, присутне су, разумљиво, и у реченицама из административног, па и из књижевноумјетничог стила. Овдје је наведено довољно примјера да би се могло говорити о томе кад се агенс исказује у пасивним реченицама, кад се он враћа иза кулиса на сцену⁶. Опште правило је да се реченица организује према правилима пасивне дијатезе кад се жели, кад то захтијева комуникативни циљ, у први план поставити актант пацијенс, што подразумева помјерање актанта агенс на периферију, често и иза периферије, иза синтаксичке сцене. Кад комуникативни циљ захтијева да се и агенс доведе на сцену, користи се ова конструкција за то. Тако у примјеру

⁶ О помјерањима актаната говори се у раду Падучева 2004, у поглављу посвећеном дијатези.

(2) партикула *и* испред агентивне конструкције показује разлог увођења те конструкције у реченицу: потребно је било нагласити да је и институција именована том конструкцијом учила нешто, други су то већ учили. У примјеру (3) с обзиром на то о чему се говори у реченици изостављање агентивне конструкције практично би реченицу учинило бесмисленом. Слично је и у примјеру (5), гдје генитив агенса практично обезбјеђује смисао датој реченици или га битно модификује: ни сви, ни ријетки појединци, већ су *многи* очекивали тај архијерејски сабор. Приближно тако је у свим примјерима који се наводе: увијек постоји нешто што у датој прилици захтијева да се агенс потпуно објелодани. А посебно бих скренуо пажњу на примјер (11): овако осликавање агенса захтијева његово извођење на сцену; тако он у овој реченици добија већи значај – његовим искључивањем реченица губи смисао.

Овдје је наведено и неколико примјера из књижевноумјетничког стила; ни њему није сасвим страно именовање агенса у пасивним реченицама – кад за то постоје разлози. И ту нема битне разлике у односу на претходне примјере: комуникативни циљ захтијева укључивање агентивне синтаксеме у реченицу. Скренуо бих ту пажњу на примјере (16) и (17): ту се за именицу у генитиву агенса везује релативна клауза. Комуникативни циљ је захтијевао да се појам пацијенс уведе у први план у реченици – а агенс је уведен у реченицу да би се могло рећи нешто више о њему, а не само да би се он објелоданио. У тим примјерима агенс је оквалификован увођењем релативне клаузе.

Интересантно је да се и у језику штампе јавља краћа и проширена агентивна конструкција, док је у четири од пет наведених примјера из језика књижевности ужа конструкција. Има у литератури и мишљења да је дужа, трочлана конструкција карактеристична за специјалне функционалне стилове, административно-правни, а да за друге домене језичке употребе није препоручљива (Антонић 2005: 134). Постоје, наиме, неки прелазни глаголи добијања, потицања, перцепције (нпр. *добити*, *чути*) који поред допуне у акузативу без предлога захтијевају и аблативну допуну у виду конструкције *од + генитив*, при чему то није агенс, на што сам скренуо пажњу и раније (Танасић 1982: 117), а писали су и други (Антонић 2005; Антонић 2006). При образовању пасивне реченице и она се може регуларно појавити: Све похвале на квалитет и приносе кукуруза *чule су се* и *од гостију* ... (НИН, 15. 9. 2011, 75); Таква размишљања *су се* донедавно *могла чути* и *од западних дипломата* (НИН, 22.

9. 2011, 16)⁷; Та реч је *йреузетја од наших северних суседа Мађара*. Ова конструкција се проширује редовно кад јој је потребно обезбиједити агентивно значење у пасивним реченицама. Проширујући агентивну конструкцију језик покушава да нађе рјешење за хомонимију. У језику се идентичном конструкцијом не исказују два актанта (ПАДУЧЕВА 2004: 54). Међутим, због велике сличности међу тим конструкцијама у реченици и због тога што се агенс исказује двочланом и трочланом конструкцијом у пасивним реченицама кад нису посриједи овакви глаголи, мала је вјероватноћа да се у оваквим реченицама исказу оба ова актанта: агенс трочланом, аблатив двочланом. А и ово друго, неагентивно значење се погрешно везује и за проширену конструкцију, чак и у активној реченици – уп: ...посвећен је идеји превенције изненадне смрти у региону источне Европе, познатој као „Источна иницијатива“, потеклој управо *од сѝране лекара ПМЦ КЦС* (НИН, 26. 4. 2012, 77). Треба рећи да обје ове генитивне конструкције, двочлана и трочлана, могу имати агентивну функцију, а кад није у питању агенс, већ аблативно значење, ова друга, проширена, нема мјеста.

Кад се погледају ове реченице у којима је експлицитно исказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс, долазећи у позицију субјекта а долази и на прво мјесто у реченици, док се за агентивну синтаксему резервише периферија. Ипак то није апсолутно правило, о чему свједочи распоред чланова у реченици у примјеру (4).

Не указује се у пасивним конструкцијама с трпним придјевом на агенс само овим конструкцијама. Чешће се на агенс у пасивним конструкцијама, овим с трпним придјевом као и оним рефлексивним, указује на други начин. У нашој литератури се најчешће помињу локатив с предлогом у (БАТИСТИЋ 1972: 63–87) или инструментал с предлогом *међу* као конструкције којим се указује на агенс пасивних конструкција. Међутим, постоје бројни начини да се у реченици скрене пажња у правцу агенса који није за њега предвиђеним обликом генитива исказан. Неке од тих начина илуструју слједећи примјери.

[2]

1. ... у ове две општине 30. маја *биће одржани* поновљени избори за органе власти ... (П., 15. 5. 2010, 6).

⁷ Није ни мали списак глагола уз које долази овакав облик генитива с предлогом *од*.

2. У Француском културном центру прошле недеље *йромовисан* је зборник радова... (П., 16. 5. 2011, 1).
3. ... у Министарству су били тако задовољни његовим обавештењима па је *йозван* лично у Беч (Андрић, 105).
4. После шест година, она је одлуком суда *враћена* на посао... (П., 16. 5. 2011, 6).
5. Ви *сће* одлуком суда *враћени* на посао (П., 16. 5. 2011, 6).
6. У друштву никада *није йоведена* расправа о одговорности оних... (П., 16. 5. 2011, 6).
7. О томе шта све обухвата овај пројекат ... разговарамо са директором привредног друштва ХЕ Ђердап ... У ревитализацију свих агрегата *биће уложено* 168 милиона долара (НИН, 12. 5. 2011, 73).
8. Процењује се да ће сви радови на четвртом агрегату *бићи завршени* за 10 месеци (НИН, 12. 5. 2011, 73).
9. *Повећан* је могући проток на ХЕ кроз све агрегате за пет посто (НИН, 12. 5. 2011, 73).
10. Рок радова на шестом блоку *био је йродужен* због оштећења опреме... (НИН, 12. 5. 2011, 73).
11. Настојаћемо да потрошено време *буде надокнађено* током ревитализације наредних агрегата ... (НИН, 12. 5. 2011, 74).
12. На пример, опрема са шестог агрегата *ће* после ревитализације у Русији *бићи уграђена* у наредни агрегат и тако даље (НИН, 12. 5. 2011, 74).
13. Европска централна банка подигла је своју референтну камату да би се заштитила од инфлације која расте а самим тим и подиже цену новца. Еурибор, али и либор, сигурно *ће бићи йовећани* (ВН, 16. 5. 2011, 6).
14. На клиници за васкуларну и ендоваскуларну хирургију КЦС до сада је оперативно лечено више од 160 болесника ... (НИН, 26. 4. 2012, 75).
15. МЕРП је *йримењиван*, а за њено рутинско увођење уз додатну опрему је потребна и едукација (НИН, 26. 4. 2012, 75).
16. На клиници за кардиологију КЦС је у прошлој години *урађено* 70.000 кардиолошких прегледа ... (НИН, 26. 4. 2012, 69).
17. Највећи део ових болесника је *лечен* због срчаног удара (НИН, 26. 4. 2011, 69).

18. Кина је у студији кријикована да подржава елите у нестабилним земљама ... (НИН, 28. 7. 2011, 28).
19. ... та чињеница није на адекватан начин валоризована у Уставу из 2007. године (НИН, 21. 7. 2011).
20. ... судија је рекао да је та пресуда имала за основу колективну кривицу ... те да не може бити узета као доказ ... (НИН, 21. 7. 2011, 11).
21. Реприза насиља ... сиречена је одлуком државе о забрани свих скупова ... (НИН, 6. 10. 2011, 8).
22. ... каже да је био непријатно изненађен понашањем публике (НИН, 21. 7. 2011, 11).
23. И ти француски официри који су долазили као савезници, на молбу турске владе, дочекивани су већ у Ливну погрдним повицима руље (Андрић, 42).
24. ... као што си учила у школи, у Сарајеву је 1914, на Видовдан, убијен надвојвода Фердинанд. Убио га је Гаврило Принцип, члан Младе Босне (Капор, 344).
25. Пошто је тај лист, који је излазио у Нишу, судски забрањен, београдски књижари су га умножавали и продавали ... (Капор, 346).
26. У Шведској, на пример, власти склапају договоре с лажним азилантима који, у замену за пристанак да се добровољно врате, добијају одређену пристојну своту новца и обећање да се одбијање азила неће унећи у електронску базу података (ВН, 16. 5. 2011, 3).
27. У КЦС је зато формиран мултидисциплинарни центар за лечење артеријске хипертензије (НИН, 26. 4. 2012, 70).
28. Разнородна и неорганизована опозиција је прошле недеље први пут формулисала своје захтеве ... Али, не изражи се и повлачење Асада, што иначе гласно захтевају окупљени на улицама бројних градова (НИН, 12. 5. 2011, 68).
29. Када се 2015. године заврши ревитализација, највећој српској електрани обезбеђен је нови радни век ... (НИН, 12. 5. 2011, 75).
30. Солидност његове позиције се види по томе што се нигде, чак ни у опозиционим саопштењима, лидер социјалиста не љозива на одговорност... (НИН, 12. 5. 2011, 26).
31. У каснијим житијима љомиње се каменорезац Симплиције (НИН, 16. 4. 2009, 31).
32. Чеховљеве драме код нас се доживљавају као конзервативни театар (НИН, 6. 10. 2011, 55).

33. ...из Центра за неурофизиологију *се* путем интернеткомуникације *џраїе* промене *МЕП* (НИН, 26. 4. 2012, 75).
34. Влада доноси стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије. Стратегија *се доноси* за период од десет година (Закон, чл. 8 и 9).
35. Овим законом уређују *се* основни услови који се морају испуњавати у погледу безбедности саобраћаја (Закон 2, чл. 1).
36. Актом владе, односно надлежног извршног органа ближе се уређује организација и начин рада Тела за координацију и *организују се* стручне радне групе за потребе Тела за координацију (Закон 2).

У овим реченицама, дакле, није исказан агенс, он је анонимизован, али се у реченици ипак нешто каже и о агенсу те, а некад и наредних пасивних реченица. Како се у овим примјерима указује на агенс показано је подвлачењем оних дијелова реченице којим се то чини. Види се да је велики број могућности за то илустрован у наведеним примјерима, што вјероватно није и коначан број. Тако се у примјеру (7) наводи почетак новинског текста у коме се открива о којој институцији је ријеч, а она се у том примјеру јавља у функцији агенса пасивне реченице. Исти агенс је и у реченицама у примјерима (8) до (12) и (29) (на што се указује курзивним истицањем извора, односно скраћенице листа). Његово навођење у реченици је са информативног становишта сувишно. Слично је и у примјерима (13) до (17): у примјеру (13) се помиње банка, од ње зависи повећање камата, у примјеру (14) се именује клиника у којој се обавља лијечење пацијената, па ту треба тражити и агенс. Радња у сљедећим примјерима се дешава у истој клиници... Примјери (18), (19), (30) и (31) су слични – ту се наводи *сїудија* у којој се Кина критикује односно *Усїав* Србије, у другом примјеру, *саоїшїења* у тридесетом, *жїиїија* у тридесет првом. Тако се индиректно указује на агенс – то су аутори датих текстова⁸. Агенс у за то резервисаној форми се не јавља у реченици, али се на њега указује и у тим реченицама. У примјерима (21), (22) и (23) такозвани субјекатски генитив уз девербативну именицу уз глагол у пасиву је истовремено и агенс пасивне дијатезе: Држава је одлуком спречила насиље, Држава је одлучила

⁸ На такав начин идентификовања анонимизованог агенса указао је Милорад Радовановић (1990). Видети и рад Станолчић 1988.

да спречи насиље. У неким од поменутих примјера (30 и 31) указује се на агенс и у примјерима који слиједе – гдје је пасив исказан рефлексивним конструкцијама. У примјеру (25) умјесто агентивне конструкције *од суда* употријебљен је прилог *судски*. У примјерима (28) и (30) прво се именује номинативом агенс, а у наредној пасивној реченици се говори о радњи коју може покренути исти тај агенс. И у тим реченицама може се говорити о потпуној формалној анонимизацији агенса, али он је у непосредном окружењу обзнањен. У примјеру (32) на агенс се указује конструкцијом *код + генијтив*, која поближе говори о агенсу. У примјерима (32), (33) и (34) исказано је средство којим се нека радња врши, а преко њега се опет указује и на агенс; постојање средства говори и о постојању агенса⁹, а средство може и да укаже у ком правцу треба тражити агенс, како је у наведеним примјерима. Како се види, начини идентификације неисказаног агенса исти су за оба типа пасивних реченица у српском језику.

Нису ријетки ни случајеви кад се на агенс у пасивној реченици не указује ни индиректно. Наравно, не може се рећи да је ту пасивна дијатеза исказана без учешћа агенса, он учествује у ситуацији, процесу, али је потпуно анонимизован. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. Многима *ће* порез *бићи* увећан до 60 одсто ... (ВН, 16. 5. 2011, 6).
2. За колико *ће* рачуни *бићи* тачно увећани зависи и од пореске стопе ... (ВН, 16. 5. 2011, 6).
3. Добро је што *је* цена млека *йовећана*, а имамо и пет динара премије (ВН, 16. 5. 2011, 9).
4. Овај порез *се* *уводи* невиђеном брзином за нашу пословично спору политократију (НИН, 12. 5. 2011, 28).
5. Била сам на леду још од 1994, када ми *је* забрањена емисија после извјештаја Тадеуша Мазовјецког (П., 16. 5. 2011, 6).
6. *Преграђиване* су собе, *зазиђивани* прозори (Андрић, 56).
7. Наследила кућу. Све што је неколико колена *слагано* (Вуксановић, 266).
8. Лекови *се* *одређују* за сваког пацијента посебно (НИН, 26. 4. 2012, 70).

⁹ Падучева 2004: 55.

9. Више људи скаче, али се и више живота *сѝаси* испод Бранковог моста (ВН, 16. 5. 2011, 17).
10. Једна посланица, која није желела да јој *се објави* име, сматра ... (П., 16. 5. 2011, 6).
11. Како да се не посрће од умора и вртоглаве јурњаве која траје годинама, а како да *се баци* све и *наѝусѝи* даљи напор и труд? (Андрић, 273).
12. Кад *се ѝогледају* сва поља у месечини? (Црњански 1, 47).
13. Постоји разлог да *се* нешто *говори*, да се не мисли, да *се* нешто *ради*, *ѝредузме*, да се неком супротстави (Ћосић, 32).
14. Дубровчани су, јамачно, знали да не могу добити све одмах, јер *су* мјесец и звијезде тек четвртог дана *сѝворени* (Братић, 54).
15. Није важно је ли Цезар или неки Арапин срушио александријску библиотеку – важно је да *је срушена*... (Братић, 59).
16. И то је кључ којим *ће се оѝкриваѝи* закони континуитета (ЈФ, 54, 8).
17. Иницијални пад масе од 10 посто од масе тела при рођењу *смаѝра се* нормалним (СА 1988/1–2, 9).
18. Испитаници *су разврсѝани* у три групе (СА 1998/1–2, 7).
19. Сви болесници *су били сврсѝани* у групе према неколико параметара (СА 1988/1–2, 14).
20. Смеса са којом *су ѝосѝигнуѝи* добри резултати у производњи семењака јабуке састојала се од органске масе ... (Лучић, 235).
21. *Уочена је* и законитост да је време цветања различитих врста условљено карактером прираста на коме се воћке развијају (Лучић, 41).
22. Резнице *се саде* у прпоришта ... (Лучић, 259).
23. Овим *се* штетно деловање града *не оѝклања* у потпуности (Лучић, 198).
24. Члан одбора *може да буде разрешен* пре истека мандата (Закон, чл. 17).
25. Средства за рад тела из става 1 овог члана *обезбеђују се* из буџета Републике (Закон, чл. 28).
26. Захтев за избор у научно, односно истраживачко звање *ѝодноси се* научном већу научноистраживачке организације (Закон, чл. 72).

27. Средства за оснивање и почетак рада Агенције *обезбеђују се* из буџета Републике Србије (Закон 2, чл. 10).
28. Средства из става 1. овог члана *користе се* за финансирање безбедности саобраћаја на путевима (Закон 2, чл. 18).

И овај начин анонимизације агенса, без било каквих података о њему у реченици, карактеристичан је за различите видове стандардног српског језика, за све функционалне стилове. У прва четири примјера говори се о повећању пореза односно цијена. Свако указивање на агенс је информативно сувишно, јер они којих се то тиче знају да постоји неко ко је за то одговоран, неко ко је позван, надлежан, неко коме по одређеном статусу припада улога агенса. Кад су посриједи примјери из законског текста, такође нема потребе да се ишта каже о агенсу, будући да они којих се може тичати процес који се исказује пасивном реченицом знају ко је одговоран за те процесе. Такође, у примјерима који су из научног стила нема потребе да се указује на агенс, опет се зна на којој страни се он мора тражити. Важно је да он постоји. А из текста је јасно који то друштвена група или појединац покрећу или врше радње о којима је ријеч у тексту. У оваквим случајевима ради се о потпуној анонимизацији агенса у пасивној реченици¹⁰. У овим стиловима и садржаји су најчешће врло уопштени, предикат се карактерише неререференцијалношћу. Оно што се у реченици износи као радња приписује се уопштеном агенсу, и по правилу је један за све пасивне реченице у тексту или већем дијелу текста. Његово увођење у сваку реченицу преко именице с уопштеним значењем ништа не доноси на информативном плану, а на синтаксичком би могло оптерећивати реченицу. Кад је посриједи језик у медијима и књижевноумјетнички стил, овакве пасивне реченице не морају исказивати само уопштене ситуације (в. примјере 1–6 и 11–15). Међутим, и у њима се агенс анонимизује у складу с комуникативним циљем с којим се реченица образује; некад је идентификовање агенса за дату поруку и без великог значаја – како то и писац каже у примјеру (15). На основу наведених примјера види се да је и овакав вид анонимизације агенса карактеристичан за оба типа пасивних реченица: он није у вези с типом пасивних реченица, већ с типом текстова у којим се те реченице појављују.

¹⁰ О анонимизацији агенса у рефлексивним пасивним и обезличеним реченицама писао је Милорад Радовановић (1990). У том раду се овај феномен у ова два типа реченица шире разматра, па се издвајају различити степени анонимизације и уопштавања агенса.

Све речено се може свести на сљедеће. За савремени српски језик карактеристично је да се пасивне реченице често јављају. Под пасивним реченицама се подразумевају реченице код којих пацијенс заузима позицију реченичног субјекта у номинативу, али је обавезно присутан и актонт агенс, под чиме се подразумева човјек или његове асоцијације. Овакво схватање агенса има утицаја и на идентификацију пасивних реченица: нису све реченице с трпним придјевом пасивне. Ако се пасивна дијатеза дефинише преко односа агенса и пацијенса у исказивању синтаксичких функција, онда се међу пасивне реченице не могу уврштавати оне које не познају актонт агенс, оне илуструју други тип дијатезе, што се у нашој литератури није разликовало. Трансформација активних у пасивне реченице има за посљедицу да се на синтаксичком плану мијења ранг агенса и пацијенса: пацијенс долази у позицију синтаксичког субјекта и заузима примарно мјесто у реченици. Агенс се, мада је уз пацијенс кључни актонт на семантичком плану, у реченици потискује на периферију. Конструкције *од + генитив* и *од сйране + генитив* представљају у савременом српском језику регуларно синтаксичко средство за исказивање агенса у пасивним реченицама с трпним придјевом, док рефлексивне пасивне реченице немају могућност исказивања агенса. Кад је у пасивној реченици неки од глагола који значе добијање, слушање, конструкција *од + генитив* значи аблативност; тада само она друга конструкција долази у функцији агенса. Појава агенса је у реченици мотивисана комуникативним циљем с којим се нека реченица изриче, па је у складу с тим и његова улога у некој реченици. Агентивна синтаксема, мада се ради о периферном реченичном члану, понекад представља незамењив члан реченице: њеним повлачењем нестала би и реченица као синтаксичко-семантичка јединица. У пасивним реченицама с трпним придјевом агенс се у језику медија релативно често исказује, а у другим функционалним стиливима рјеђе се исказује – у складу с комуникативним циљем.

Често се у таквим реченицама агенс не исказује синтаксемом за то резервисаном, а у рефлексивним пасивним никад се не исказује, иако је на семантичком плану обавезан и један од два најбитнија актонта за остваривање пасивне дијатезе. Међутим, у реченицама оба типа агенс се често идентификује више или мање прецизно неким реченичним чланом. Тај начин идентификације агенса је, дакле, заједнички пасивним реченицама оба модела и често се користи у језику медија, у правном, књижевноумјетничком стилу, па и у другим

доменима употребе језика. То је опет у складу са комуникативним циљем с којим се образује нека реченица. Тако се у већој или мањој мјери на агенс баца свјетло, а пацијенс остаје у централној синтаксичкој позицији. Увођење генитивне агентивне синтаксеме у реченицу у таквим приликама не би ни имало оправданости: значило би понављање познатог. И треба поменути трећи случај – кад је у пасивним реченицама оба типа агенс потпуно анонимизован, кад се он ни на који начин не открива. Ни такве реченице никако нису информативно непотпуне јер оне служе за изражавање одређеног вида језичке концептуализације стварности. Ту се често ради о представљању радњи и ситуација са високим степеном апстракције, у којим је и агенс врло уопштен и комуникативно је нерелевантно његово именовање. И овакве пасивне реченице с потпуно анонимизованим агенсом јављају се у различитим функционалним стилевима, али су посебно карактеристичне за текстове које одликује интелектуализованост и висок степен апстрактности.

Цитирана лијерајтура

- АНТОНИЋ 2005 – Ивана Антонић, „Субјекатски генитив у стандардном српском језику“, *Јужнословенски филолог* LXI, Београд, 125–143.
- АНТОНИЋ 2006 – Ивана Антонић, „Предлог *od* у стандардном српском језику“, *Научни састајанак славистија у Вукове дане 35/1*, Београд, 129–144.
- БАТИСТИЋ 1972 – Татјана Батистић, *Локајив у савременом српскохрватском језику*, Београд.
- ИВИЋ 1951–1952 – Милка Ивић, „О предлогу *jo* у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог* XIX, Београд, 173–212.
- ИВИЋ 1962–1963 – Милка Ивић, *Катјегорија „Man-Sätze“ у словенским језицима*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII, Нови Сад, 93–98.
- ИВИЋ 2000 – Милка Ивић, „О модификатору ’улоге’ АГЕНС“, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 463–467.
- ИВИЋ 2005 – Милка Ивић, *Значења и развој српскохрватског инструмен-тјала* (1954), Београд.
- МИЛОШЕВИЋ 1972 – Ксенија Милошевић, „Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику“, *Књижевни језик* 1/3–4, Сарајево, 63–86.
- ПАДУЧЕВА 2004 – Е. В. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва.

- РАДОВАНОВИЋ 1990 – Милорад Радовановић, „О ’безличној реченици’“, *Сјиси из семантике и синтаксе*, Сремски Карловци – Нови Сад, 209–219.
- РАДОВАНОВИЋ 2007 – Милорад Радовановић, *Сјари и нови сјиси*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- СКВАРСКА 2011 – Karolína Skwarska, „Семантичке диатезе в чешском языке“, *Грамајика и лексика у словенским језицима* (ур. Срето Танасић), Матица српска и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 225–239.
- СТАНОЈЧИЋ 1988 – Живојин С. Станојчић, „Грамајичке структуре за означавање непознатог (неноминативног и номинативног) агенса у језику П. П. Његоша и Ива Андрића“, *Научни сасјанак славистиа у Вукове дане 18/2*, Београд, 449–559.
- СТАНОЈЧИЋ и ПОПОВИЋ 2005 – Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамајика савременог српског језика*, Београд.
- ТАНАСИЋ 1982 – Срето Танасић, *Пасивне конструције у савременом српскохрватском језику*, Радови Института за језик и књижевност IX, Сарајево, 66–124.
- ТАНАСИЋ 1993 – Срето Танасић, „Инструментал за живо у пасивним конструкцијама“, *Наш језик XXIX/3–4*, Београд, 173–181.
- ТАНАСИЋ 1996 – Срето Танасић, „Исказивање агенса уз девербативне именице“, *Јужнословенски филолог* LII (Београд), 79–87.
- ТАНАСИЋ 2005а – Срето Танасић, „Опозиција референцијалност/нереференцијалност и пасивна дијатеза“, *Синтаксичке теме*, Београдска књига, Београд, 95–101.
- ТАНАСИЋ 2005б – Срето Танасић, „Глагол између реченице и рјечника“, *Синтаксичке теме*, Београд, 110–127.
- ТОШОВИЋ 2002 – Бранко Тошовић, *Функционални сјилови*, Београдска књига, Београд.
- ХРАКОВСКИ 2000 – В. С. Храковский, „Диатези и залози (тридцать лет спустя)“, Слово в тексте, *Сборник статей к семидесятию академика Ю. Д. Апресяна*, Москва, 466–474.

Извори

- Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.
- Братић – Радослав Братић, *Трг соли*, Народна књига – Алфа, Београд, 2002.
- Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семолъ људи*, СКЗ Београд, 2008.

- Капор – Момо Капор, *Исјовесџи*, СКЗ, Београд, 2008.
- Тосић – Добрица Тосић, *Деобе 1*, Нолит, Београд, 1981.
- Црњански – Милош Црњански, *Сеобе 1 и 3*, Нолит, Београд, 1971.
- ВН – *Вечерње новосџи*, дневне новине, Београд.
- НИН – *НИН*, недељне новине, Београд.
- П. – *Полиџика*, дневне новине, Београд.
- Закон – *Закон о научноисџраживачкој делатносџи*, Сл. гласник РС, бр.110/2005, Београд.
- Закон 2 – *Закон о безбедносџи саобраћаја на љушеви*, Сл. Гласник РС, 41/2009), Београд.
- ЈФ – *Јужнословенски филолог*, Београд.
- Лучић – Предраг Лучић, Гордана Ђурић, Никола Мићић, *Воћарсџво 1*, Београд, 1996.
- СА – *Срџски архив за целокујно лекарсџво*, Београд.

Резюме

Срето Танасич

АГЕНС В ПАССИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Для современного сербского языка характерно то, что в нем пассивные предложения встречаются довольно часто. Под пассивными предложениями подразумеваются предложения, в которых пациент занимает позицию субъекта в предложении, в именительном падеже, однако при этом, на семантическом уровне, обязательно наличие и актанта агенса, под чем подразумевается прежде всего человек или его ассоциации. Трансформация активных предложений в пассивные сопровождается тем, что на синтаксическом уровне меняется ранг агенса и пациента. В таких предложениях пациент попадает в позицию синтаксического субъекта и занимает ведущее место в предложении. Агенс, несмотря на то что он, рядом с пациентом, является ключевым актантом на семантическом уровне, в предложении отгесняется на периферию.

В современном сербском языке в пассивными предложениями со страдательным причастием агенс выражается с помощью конструкций *од + генитив* и *од стране + генитив*, в то время как в рефлексивных пассивных предложениях отсутствует возможность выражения агенса. Когда в пассивных предложениях налицо один из глаголов, обозначающих получе-

ние, слушание, конструкция *од + генитив* в предложении обозначает аблативность; в таком случае только распространенная, трехчленная конструкция выступает в функции агенса. Наличие агенса мотивировано коммуникативной целью, служащей для образования определенного предложения, и в этом заключается его роль в таком предложении. Агентивная синтаксема, несмотря на то что речь идет о периферийном члене предложения, иногда представляет незаменимый член предложения: в случае ее выпущения перестало бы существовать предложение как синтаксическо-семантическая единица.

В пассивных предложениях со страдательным причастием в языке медиа встречается агенс относительно часто, в то время как в других функциональных стилях он реже употребляется. В таких предложениях агенс часто не выражается для этого предусмотренной синтаксемой, а в рефлексивных пассивных предложениях он никогда так не выражается, несмотря на то что на семантическом уровне является обязательным; он один из двух самых существенных актантов, важных для реализации пассивной дитезы. Однако, в предложениях обоих типов агенс часто идентифицируется, в большей или меньшей степени точно, с помощью определенного члена предложения. Такой способ идентификации агенса является, следовательно, общим для пассивных предложений обеих моделей, и он часто используется в языке медиа, в юридическом, литературно-художественном стиле, а также в других сферах употребления языка. Все это согласовано с коммуникативной целью, определяющей способ образования предложения. Таким образом в большей или меньшей степени освещается характер агенса, а пациенс остается в центральной синтаксической позиции. Включение генитивной агентивной синтаксемы в предложение при таких обстоятельствах не было бы оправданным.

Кроме всего сказанного следует назвать и третий случай касающийся ситуации, когда в пассивных предложениях обоих типов агенс полностью анонимизирован, когда он никоим образом не раскрывается. Даже такие предложения никак не бывают неполноценными в информативном отношении, так как они служат для выражения определенного вида языковой концептуализации действительности. В данном случае речь идет о представлении действий и ситуаций для которых характерна высокая степень абстракции, где в данном случае агенс весьма обобщен, и где его название нерелевантно в коммуникативном отношении.

Ключевые слова и выражения: современный сербский язык, актанты, агенс, пассивная предложения.